

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного
управління та національної безпеки

Кафедра правознавства

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

КИРИШУН ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА

УДК 340.132.64

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Юридична техніка тлумачення норм права

081 «Право»

Подається на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Киришун Ю.С.

Керівник роботи
Пархоменко Наталія Миколаївна
доктор юридичних наук,
професор

Житомир – 2021

Висновок кафедри правознавства за результатами попереднього захисту:
до захисту допущено

Протокол засідання кафедри правознавства № __ від «__» _____ 2021 р.

Завідувач кафедри правознавства

к.ю.н., доцент

(підпис)

Р. Д. ЛЯШЕНКО

«__» _____ 2021 р.

Результати захисту випускної кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти Киришун Юлія Сергіївна
захистив кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

(підпис)

Святогор Т. П.

АНОТАЦІЯ

Киришун Ю. С. Юридична техніка тлумачення норм права. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 081 – Право. – Поліський національний університет, Житомир, 2021.

У кваліфікаційній роботі проведено теоретико-правовий аналіз поняття, методології, статичних та динамічних підходів до техніки правотлумачення.

Визначено поняття «техніка тлумачення норм права» та вимоги до змісту інтерпретаційних актів.

Встановлено, що в основу інтерпретаційних технологій покладено інтерпретаційні операції. Зроблено висновок про доцільність формулювання правил тлумачення для удосконалення інтерпретаційної діяльності. Важливим напрямом розвитку техніки здійснення тлумачення правових норм на сучасному етапі є удосконалення методики вибору способів тлумачення, що орієнтовані на досягнення адекватності між інструментальними можливостями та потенційною проблемою пізнавального процесу.

Ключові слова: тлумачення права, юридична техніка, інтерпретаційна техніка, інтерпретаційні технології, способи тлумачення.

SUMMARY

Kyryshun Y. S. Technique of interpretation of legal norms. – Manuscript qualification work.

Qualifying work for a master's degree in specialty 081 – Law. – Polissya National University, Zhytomyr, 2021.

In the qualification work the theoretical and legal analysis of the concept, methodology, static and dynamic approaches to the technique of legal interpretation is carried out.

The concept of «technique of interpretation of legal norms» and requirements to the content of interpretative acts are defined.

It is established that interpretive technologies are the basis of interpretive technologies. The conclusion about expediency of formulation of rules of interpretation for improvement of interpretive activity is made. An important direction in the development of techniques for interpreting legal norms at the present stage is to improve the methodology for choosing methods of interpretation, which are focused on achieving adequacy between the instrumental possibilities and the potential problem of the cognitive process.

Key words: interpretation of law, legal technique, interpretive technique, interpretive technologies, methods of interpretation.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕХНІКИ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА	
1.1 Техніка тлумачення норм права: методологія, поняття, принципи	9
1.2 Інтерпретаційна техніка: зміст та структура	14
1.3 Вимоги до змісту та форми інтерпретаційних актів	18
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ	22
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТЕХНІК ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА, ЇХ УДОСКОНАЛЕННЯ	
2.1 Статичні та динамічні підходи техніки тлумачення права	23
2.2 Способи тлумачення правових норм	27
2.3 Перспективи вдосконалення інтерпретаційної техніки	33
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	36
ВИСНОВКИ	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	39

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах глобалізації істотно зростає роль юридичної діяльності у різних правових формах. Особливе місце серед них займає інтерпретаційна діяльність, що вимагає постійної оптимізації та удосконалення юридичної техніки правотлумачення, оскільки від цього залежить ефективність реалізації та застосування права. Наразі інтерпретаційна діяльність потребує вдосконалення ще й тому, що змінюються соціально-економічні та політико-правові умови життя суспільства. При таких обставинах питання оптимізації інтерпретаційної діяльності набуває важливого значення.

Правильно підібрані способи тлумачення права важливі для точного, однакового розуміння і застосування нормативно-правових актів, виявлення істинного їхнього змісту, закладеного законодавцем. Саме тому виникає обґрунтований інтерес до вдосконалення різних технік тлумачення норм права.

Юридична техніка тлумачення включає принципи, способи, правила, прийоми, технології, які застосовує інтерпретатор при здійсненні правотлумачної діяльності. Техніка тлумачення будучи елементом юридичної техніки, є системою науково обґрунтованих і доведених на практиці засобів, способів й прийомів, що використовуються при створенні (підготовці й оформленні) інтерпретаційних актів (актів тлумачення права) [1, с. 662].

Наукові дослідження в цій сфері почалися ще з дореволюційного періоду. Одними з перших, проблеми способів тлумачення права досліджували Є. Васьковський, І. Коркунов, Є. Петражицкий, Г. Шершеневич та ін. В подальшому їх надбання були проаналізовані та удосконалені у працях: С. Алексєєва, А. Венгерова, А. Зубенко, М. Кельмана, Л. Лазарєва, Л. Луць П. Недбайла, М. Овчиннікова, А. Піголкіна, Б. Спасова, Ю. Тодики, О. Черданцева, І. Шутака, О. Ющика та ін. Тривалий період проблематика юридичної техніки не розмежовувалася з питаннями правотворчості, та лише

в останні десятиріччя стала об'єктом самостійного наукового пошуку. В результаті чого, вдалося накопичити великий теоретичний матеріал, що потребує аналізу та узагальнення.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у дослідженні техніко-юридичного інструментарію тлумачення норм права.

Задля досягнення поставленої мети було визначено наступні **завдання**:

- визначити методологію, поняття та принципи техніки тлумачення правових норм;
- розкрити структуру інтерпретаційної техніки;
- висвітлити вимоги до змісту та форми інтерпретаційних актів;
- систематизувати статичні та динамічні підходи до техніки тлумачення норм права;
- проаналізувати способи і правила тлумачення правових норм;
- визначити перспективи вдосконалення техніки тлумачення правових норм.

Об'єктом дослідження є юридична техніка тлумачення норм права як необхідна передумова для створення інтерпретаційного акта належної якості.

Предметом дослідження є юридична техніка тлумачення норм права.

Методи дослідження. У процесі наукового дослідження було застосовано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, а саме: системний та структурний – для з'ясування обґрунтування теоретичних положень щодо поняття, структури і сутності інтерпретаційної техніки; аналізу та синтезу, індукції та дедукції – для деталізації й уточнення предмета дослідження; порівняльно-правовий – для визначення основних підходів та способів тлумачення норм права, їх переваг та недоліків у ході здійснення правотлумачної діяльності; факторного аналізу – для визначення основних напрямів удосконалення юридичної техніки тлумачення норм права в Україні; логічного узагальнення – для формулювання висновків.

Практичне значення одержаних результатів полягає у їх використанні в навчальному процесі під час викладання курсів «Загальна теорія права», «Юридичне тлумачення» та ін., а також у правотворчій, інтерпретаційній та правозастосовній діяльності.

Апробація результатів дослідження. Окремі результати та висновки, отримані в ході проведеного дослідження, були предметом обговорення на засіданні кафедри правознавства Поліського національного університету та висвітлено у науково-практичному фаховому збірнику наукових праць «Прикарпатський юридичний вісник», №3, 2021 «Техніка тлумачення норм права: поняття, принципи, структура».

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, які містять шість підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (40 найменувань).

РОЗДІЛ 1

ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕХНІКИ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

1.1 Техніка тлумачення норм права: методологія, поняття, принципи

Поняття «техніка тлумачення» як теоретико-правова і прикладна категорія на сьогоднішній день досить широко вживається вченими-юристами і практиками, а також політиками в своїх виступах та суб'єктами публічної влади, які роз'яснюють зміст норм права. Все це вказує на те, що даний термін як теоретично, так і практично має важливе значення у правничій термінології.

Дане теоретико-прикладне дослідження з проблем техніки тлумачення дійсно привертає увагу не лише теоретиків права, а й юристів-практиків. Наразі вчені-юристи, які досліджували дану юридичну категорію, що не сформуvalи загальне осмислення того, що являє собою техніка тлумачення [2, с. 35].

Розуміння і осмислення правової природи техніки тлумачення пояснюється з позиції теорії критичних науково-правових досліджень. У «класичній» теорії права поширене уявлення про право як відокремлену дедуктивну логічну систему: право - це система норм [3, с. 18-19]. Системність і формальність права в результаті відноситься до техніки тлумачення, яка позначається як засіб об'єктивізації суті права і є опорою певної об'єктивної правової цінності [4]. Дані трансформації відбилися на сукупності методів і процесів професійної технології юридичної діяльності в праві. Модернізація права початку XVIII століття заклала вихідні положення і основні принципи розумно і раціонально сформованої правової системи, спорудженої за західноєвропейським наприклад. Її необхідним і загальнообов'язковим складовим елементом є високорозвинена техніка тлумачення [5, с. 54].

Поняття «техніка тлумачення» отримало своє визнання тільки в XIX столітті внаслідок процесу зміни доктрини формально-юридичного дослідження форми і структури права і вперше в юридичній науці було

проаналізовано в роботах Р. Ієрінга [6, с. 112]. На думку Т.В. Кашаніної, предметом техніки тлумачення є найбільш загальні закономірності реалізації різних способів інтерпретації права [7, с. 370].

У той же час Я. М. Дзвонів стверджує, що основна мета техніки тлумачення полягає в раціоналізації юридичного процесу і досягненні позитивного результату, в ясності, зрозумілості, невигадливісті, стислості, простоти зумовленої стандартності, стереотипності, однаковості (уніфікованості) юридичних документів [8].

З урахуванням проаналізованого матеріалу юридичної літератури поняття «техніка» виражає накопичений досвід людства у вивченні та оволодінні правовими явищами [9, с. 27].

Техніка тлумачення правових норм – це елемент юридичної техніки, що являє собою сукупність науково обґрунтованих та апробованих на практиці принципів, методів, засобів і способів, які використовуються у процесі тлумачення правових норм та є необхідними для створення інтерпретаційного акта належної якості [10, с. 3].

Інтерпретаційній техніці притаманні власні специфічні принципи – основоположні засади її здійснення. С. В. Прийма під принципами тлумачення норм права розуміє «фундаментальні, імперативні положення, що забезпечують ефективність і якість інтерпретаційного процесу, перебувають у тісному взаємозв'язку та спрямовують пізнавальну діяльність інтерпретатора» [11, с. 118].

На думку О. Ф. Черданцева, принципи інтерпретаційної техніки є свого роду ідеологією правотлумачної діяльності, вони є правовими цінностями, які мають бути реалізовані у ході юридичного тлумачення [12, с. 105].

У правовій доктрині досить поширена позиція, що принципи юридичної техніки тлумачення слід розглядати як загальні правила здійснювання інтерпретаційної діяльності, оскільки єдині вихідні положення є запорукою для правильного тлумачення правових норм різними суб'єктами інтерпретаційної діяльності, інші ж ототожнюють принципи техніки

тлумачення норм права з принципами права та відносять до них принципи законності, демократизму, рівності всіх перед законом, взаємної відповідальності особи й держави, відповідальності при наявності вини тощо. Свою позицію вчені аргументують тим, що ці принципи закладені, як правило, в Основному Законі та мають універсальний характер [13, с. 85-86]. Зокрема, принцип демократизму полягає у забезпеченні всім рівних можливостей знайомитись із законами, іншими нормативно-правовими актами, давати їм оцінку, вносити пропозиції, зауваження тощо. Правова активність суб'єктів у тлумаченні права є важливим показником розвитку демократії [10, с. 4].

Також у правовій доктрині панує позиція, що тлумаченню як одному із видів юридичної діяльності властиві й принципи даного виду діяльності. До яких закономірно відносять принципи: законності, справедливості, гуманізму, рівності усіх перед законом, незалежності правника, неупередженості, доцільності, об'єктивності та обґрунтованості рішень, професіоналізму, поєднання гласності та конфіденційності [10, с. 4].

З цією точкою зору можна частково погодитися та віднести вищезазначені принципи до загальних принципів інтерпретаційної діяльності. Однак, враховуючи особливості інтерпретаційної діяльності, слід виокремити специфічні принципи юридичної техніки тлумачення. Серед спеціальних принципів, слід виокремити наступні: професійність суб'єкта тлумачення, системність, всебічність, обґрунтованість інтерпретаційних висновків, об'єктивність, цілеспрямованість, однозначність, точність та ясність тексту інтерпретаційного акта, єдність теорії та практики інтерпретаційної діяльності. Всі вони є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими [10, с. 4].

Оскільки тлумачення як інтелектуально-вольовий процес, спрямований на з'ясування змістовного навантаження норми права, принцип компетентності (професійності) передбачає наявність високого рівня правосвідомості та правової культури суб'єкта тлумачення. Виходячи з цього, в юридичній науці поширеною є позиція, що суб'єктами тлумачення можуть бути правники – особи, які мають вищу юридичну освіту, адже пересічним

громадянам не під силу забезпечити належне з'ясування та роз'яснення норм права [10, с. 4].

З огляду на те, що будь-яка правова норма не існує відокремлено, а є частиною системи права, вони, зазвичай, деталізують одна одну. Принцип системності полягає в необхідності з'ясування змісту правової норми у її системному зв'язку з іншими нормами права, виходячи з її ієрархічного значення у визначеному нормативно-правовому акті, інституті, галузі та системі права [10, с. 4]. Даний принцип сприяє повноті та точності тлумачення, а в процесі законотворчості дозволяє також узгодити норми, які містяться в законопроекті з правовими нормами чинного законодавства задля уникнення колізій та повторень. Системна побудова права включає встановлення оптимального співвідношення між чинним актом та актами, які створюються, чіткого взаємозв'язку між загальними та спеціальними нормами, актами вищої та нижчої юридичної сили [10, с. 4].

Принцип всебічності, або повноти, передбачає комплексне використання у процесі інтерпретаційної діяльності всіх засобів розкриття змісту норми та способів тлумачення. Норма права піддається всебічному аналізу, досліджуються всі форми її зовнішнього вираження і прояву (мова, місце в системі права, генезис, функціонування під впливом інших факторів тощо) [14, с. 21].

Обґрунтованість висновків означає, що будь-який висновок, зроблений в інтерпретаційному акті, повинен бути належним чином аргументований. Обґрунтування висновків типу «я так думаю», «на нашу думку» і т.п. не слід використовувати в інтерпретаційному акті [10, с. 4].

Об'єктивність тлумачення вимагає того, щоб результат тлумачення об'єктивно відбивав зміст норми, яка інтерпретується, щоб у ході інтерпретаційної діяльності у норму не було внесено те, чого в ній немає, і упущено те, що вона містить. Безсторонність та неупередженість суб'єкта тлумачення передбачає відсутність будь-якого прямого чи опосередкованого впливу особистих чи суспільних думок, політичних поглядів, власних

корисливих мотивів та інтересів або інтересів інших осіб, зацікавлених в результатах тлумачення. Інтерпретаційний акт не може містити ознаки будь-якого виду дискримінації, упередженості, пропаганди, усталених стереотипів й ідеологічних моделей. В умовах перманентних політичних протистоянь політична незацікавленість та неупередженість є визначальними засадами тлумачення [10, с. 4].

Принцип цілеспрямованості полягає у відповідності меті тлумачення – правильному розумінню та застосуванню норм права. У міжнародному праві для тлумачення правових норм цей принцип є основоположним і викладений у статті 31 Віденської конвенції про право договорів, відповідно до якої, тлумачення повинно здійснюватися добросовісно відповідно до звичного значення термінів у контексті об'єкту і мети нормативно-правового положення [15]. Саме принцип цілеспрямованості тлумачення забезпечує правильну реалізацію правового припису [14, с. 21].

Принцип однозначності тлумачення означає однакове розуміння змісту норми права всіма суб'єктами правозастосовної діяльності. Як зауважує О. Ф. Черданцев, однозначність тлумачення є основою одноманітного застосування права всіма компетентними суб'єктами і врешті-решт умовою реальної єдності законності. Принцип однозначності тлумачення також позбавляє суб'єктивізму при тлумаченні [12, с. 106].

Принцип точності та ясності тексту інтерпретаційного акта означає якісне роз'яснення норм права інтерпретатором. Відповідно результат інтерпретаційної діяльності, що об'єктивується в тій частині, що є юридичною аргументацією має бути точним і зрозумілим. Точність і ясність у процесі інтерпретаційної діяльності значною мірою досягається за допомогою системного використання прийомів тлумачення, застосування точної термінології, закріпленої у законодавстві, уникаючи синонімів [10, с. 4-5].

Принцип єдності теорії та практики інтерпретаційної діяльності слід розуміти таким чином, що результат тлумачення має бути перевірений та випробуваний на практиці. Практичні та теоретичні аспекти тлумачення

правових норм поєднуються в діяльності суддів, адвокатів, прокурорів, юрисконсультів, нотаріусів тощо [10, с. 5].

Таким чином, здійснення тлумачення на основі вищезазначених принципів має на меті встановлення вираженої в них волі законодавця, її роз'яснення для широкого кола суб'єктів та правильну реалізацію норм права [10, с. 5].

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що техніка тлумачення правових норм є елементом юридичної техніки, що являє собою сукупність науково обґрунтованих та апробованих на практиці принципів, методів, засобів і способів, які використовуються у процесі тлумачення правових норм та є необхідними для створення інтерпретаційного акта належної якості. Інтерпретаційна діяльність базується на спеціальних принципах, до яких належать: професійність суб'єкта тлумачення, системність, всебічність, обґрунтованість інтерпретаційних висновків, об'єктивність, цілеспрямованість, однозначність, точність та ясність тексту інтерпретаційного акта, єдність теорії та практики інтерпретаційної діяльності. Всі вони є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими [10, с. 6].

1.2 Інтерпретаційна техніка: зміст та структура

Структура техніки тлумачення норм права обумовлена тим, що вона є елементом юридичної техніки та виглядає наступним чином: власне інтерпретаційна техніка, що включає технічні (створені людиною й об'єктивно існуючі) засоби (тексти нормативних документів, наукова література, комп'ютерна техніка, прилади, інструменти тощо); інтерпретаційна технологія, що містить в собі всі інші аспекти юридичної діяльності, пов'язаної з тлумаченням (прийоми, способи, методи), які мають нематеріальний характер і відносяться до вміння (мистецтва) проводити інтерпретаційну роботу [7, с. 378].

На нашу думку, технології тлумачення мають значну перевагу над інтерпретаційними засобами. Оскільки під час здійснення інтерпретаційної діяльності залучаються переважно інтелектуальні ресурси (знання, уміння, майстерність, досвід), і меншою мірою матеріальні. Тлумачення – це «складна інтелектуальна діяльність, що здійснюється за чітко встановленими правилами, використовуючи цілий комплекс прийомів, засобів способів, методів тлумачення. В українській мові ці терміни часом використовуються як синонімічні поняття, однак між ними є різниця. Прийом – окрема розумова операція. Спосіб – сукупність прийомів, однорідних визначень. Метод – сукупність разом узятих способів тлумачення, шлях досягнення мети щодо з'ясування сенсу норм права» [7, с. 378]. Правило – положення, за допомогою якого передається якась закономірність, стале співвідношення певних явищ або принцип, яким керуються у співжитті, у праці, в поведінці тощо [10, с. 5].

Юридична технологія встановлює правила застосування колізійних норм, у тому числі порядок, і черговість застосування аналогії права та закону, вона встановлює ієрархію та юридичну силу правових норм, правила усунення прогалин у законодавстві. Така юридична діяльність ґрунтується на знанні про оптимальну взаємодію юридичних, юридично-технічних і технологічних засобів, яке використовують для досягнення певних правових цілей і зумовлює певні юридичні наслідки. Операційне розмежування понять юридичної техніки і юридичної технології ґрунтується на розумінні юридичної діяльності, яку розглядають з погляду інструментальної характеристики, як єдності статичної (технічної) та динамічної (технологічної) сторін [16, с. 127].

Як правило, у практичній і науковій діяльності інтерпретатор не обмежується однією логічною, розумовою дією, а здійснює сукупність розумових актів, обумовлених особливостями конкретної правозастосовної ситуації. Таку сукупність дій називають інтерпретаційною операцією. Серед таких операцій можна виділити: доведення і спростування тез, які

розкривають зміст норм права; тлумачення шляхом виключення; конкретизація норм права; інтерпретація через ілюстрацію [12, с. 217].

У юридичній практиці часто використовують такий логічний спосіб, як тлумачення через виключення. При вирішенні конкретних юридичних питань важливо не тільки встановити позитивний сенс, зміст норми права, а й визначити те, чого немає в змісті норми права, закону в цілому, окремого інституту права і навіть галузі. В ході тлумачення можуть виникнути і виникають різні припущення щодо змісту норми, різні варіанти тлумачення. Використовуючи правила тлумачення, інтерпретатор наводить власні аргументи, які спростовують інші варіанти тлумачення, виключає їх [12, с. 218]. Хоча випадки тлумачення шляхом виключення досить часте явище в практиці тлумачення, однак в українській юридичній науці воно не знайшло належної уваги і спеціального розгляду [10, с. 5].

Інтерпретація через ілюстрацію (різновид – інтерпретації через явище) переважно застосовується в доктринальному тлумаченні, однак вона не виключається також в офіційному тлумаченні. При такій інтерпретації основною ціллю є наочне, образне пояснення сенсу закону, що сприяє легшому і доступному засвоєнню змісту правової норми. Недоліками такої інтерпретації є дещо узагальнений характер розкриття змісту правового припису через конкретний приклад. По суті, саме інтерпретацією через ілюстрацію є тлумачення закону судовими колегіями верховних судів стосовно конкретної справи. Кожне рішення колегії верховного суду по конкретній справі, опубліковане в відповідній постанові, ілюструє на конкретному прикладі зміст тієї чи іншої норми права [10, с. 5].

Правозастосовна конкретизація фактично створює загальне правило застосування юридичних норм щодо тих чи інших конкретних життєвих обставин. Абстрактна юридична норма переводиться у конкретне правило, яке застосовується до певної обставини, факту, їх сукупності, індивідуалізується, виробляються конкретні форми реалізації дозволеного нормою загального типу поведінки [17, с. 33].

Норми права, будучи приписами загального характеру (адресованими невизначеному колу осіб і розрахованими на багаторазовість застосування), потребують конкретизації щодо певних суб'єктів і обставин. А. Н. Верещагін зауважив, що юридичні норми координують і впорядковують діяльність людей, створюючи «коридор» допустимих варіантів поведінки для окремих осіб або груп. В силу природної потреби знати межі своєї свободи у людей виникає прагнення максимально точно з'ясувати, де пролягають межі цього коридору, оскільки це збільшує шанси суб'єктів права легально досягти бажаних цілей [18, с. 41]. Так само техніки тлумачення права потрібні і при правовій кваліфікації та винесенні рішення по справі, коли модель суспільних відносин (поведінки), закріплена в нормі права, співвідноситься у свідомості компетентного інтерпретатора з реальними (встановленими у справі) фактичними обставинами. виражена в нормах права державна воля оформляється з урахуванням правил, засобів і прийомів техніки, знання якої є необхідним (для виявлення сенсу відповідних норм права), що також визначає важливість участі в правореалізаційному процесі професійних інтерпретаторів-юристів. І. В. Кисельова та В. Н. Немечкін зазначають: «для того, щоб норми права були зрозумілі невизначеному колу осіб, необхідно застосовувати правила техніки тлумачення і давати тлумачення норм права» [19].

За допомогою техніки тлумачення правова інформація може бути оброблена таким чином, що вони стануть зрозумілі для широкого кола суб'єктів права і будуть більш ефективно впливати на їх свідомість, формуючи шанобливе ставлення до права і закону, мотивацію до правомірної поведінки. Об'єктом здійснення даної функції є правова культура і правосвідомість суб'єктів права [20, с. 275-276].

У процесі застосування техніки тлумачення права виявляються дефекти законодавства: прогалини, конфлікти, колізії і т. д., що є умовним сигналом для правотворчих і правозастосовних органів до розробки механізмів подолання або усунення відповідних проблем [21, с. 160].

Потреба у здійсненні тлумачення норм права зумовлена: неясністю чи неповнотою викладення змісту правової норми; недостатньою її юридичною визначеністю; неточністю тих чи інших слів чи висловлювань у законодавстві; суперечливістю та дискусійним змістом правової норми. Суттєвими особливостями правових норм є їх узагальнений характер, поширення сфери їх дії на широке коло суб'єктів і випадків. Тому виникає необхідність конкретизувати певні змістові елементи норм права, наблизити зміст норм права до конкретних ситуацій [22, с. 410].

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що структуру техніки тлумачення норм права становить власне інтерпретаційна техніка й інтерпретаційні технології, що включають інтелектуальні ресурси інтерпретатора, його знання, уміння та навички [10, с. 6].

1.3 Вимоги до змісту та форми інтерпретаційних актів

Юридична техніка викладу тексту правових актів (правильно обрана термінологія та стилістичне оформлення), яка має певну специфіку й для інтерпретаційних актів, здійснює значний вплив на ефективність правового регулювання, забезпечення законності та правопорядку, підвищення рівня правосвідомості громадян, розбудову громадянського суспільства і правової держави.

Виходячи зі спеціально-юридичних правил й засобів вираження змісту актів тлумачення норм права, формуються вимоги до їх змісту та структури, зокрема, будь-який інтерпретаційний акт має бути вмотивованим, обґрунтованим, аргументованим, містити максимально розгорнуті відповіді на всі питання, розглянуті суб'єктом правотлумачної діяльності. Зміст акту тлумачення є невіддільним від змісту правової норми, що тлумачиться, оскільки в ньому знаходить свій вираз закріплена в цій нормі державна воля. Інтерпретаційний акт повинен містити у собі перевірені практикою

роз'яснення інтерпретатора, положення усталеної правозастосовної практики, доведені раніше чинні нормативні положення, з яких виникають нові положення, мету й мотиви його прийняття, загально визнані принципи національного і міжнародного права, юридичні визначення, аксіоми і презумпції тощо [23, с. 89].

Варто відзначити, що мова інтерпретаційних актів є частиною юридичної мови, яка становить собою соціально й історично обумовлену систему засобів, способів і правил словесного вираження понять і категорій, вироблених і застосованих з метою юридичного регулювання поведінки суб'єктів суспільних відносин [24, с. 396]. У сфері тлумачення на мову покладається дві основні функції: відображення потреби щодо тлумачення правових норм і доведення її до відома суб'єктів тлумачення. Інтерпретаційним актам притаманний офіційно-діловий стиль мови з усіма характерними для нього рисами (офіційність, точність, ясність і простота, лаконічність, зв'язність, послідовність викладу, експресивна й емоційна нейтральність, безособовий характер висловлювань, логічну завершеність тощо). Залежно від цілей юридичного тлумачення та специфічних властивостей об'єктів інтерпретації може виникати необхідність у внесенні корективів до перерахованих ознак мови і стилю.

Точність, чіткість змісту актів тлумачення норм права обумовлюється також їх певною структурною організацією, застосуванням засобів інтерпретаційної техніки. Структура правотлумачних актів – це їх будова, взаємне розміщення та взаємозв'язок їх складових елементів, що відображають їх характерні риси, функціональну спрямованість та результативність. При цьому можна виокремити змістову та формальну сторони структури актів тлумачення. Перша включає безпосередньо владні розпорядження, які підлягають встановленню. Формальна сторона містить сукупність елементів і зв'язків, що забезпечують цілісність і завершеність акта, а також комплекс реквізитів – вихідних даних документа, що надають йому юридичної сили, і порядок їх розташування [25, с. 308]. Залежно від мети

одні інтерпретаційні акти можуть мати розширену внутрішню будову, інші – спрощену.

До правил, які стосуються структури акта тлумачення норм права, відноситься положення про те, що загальні норми мають розміщуватися на початку акту тлумачення норм права; недиференційовані норми слід виокремлювати та викладати в одній частині документа, а не в різних; у великих за обсягом актах тлумачення норми потрібно об'єднувати у глави, розділи, частини; кожна глава, розділ, частина повинна мати назву [26, с. 113]. Загальна риса актів офіційного тлумачення полягає в тому, що вони не можуть і не повинні створювати нові правові норми, їхня мета – це розвинути зміст правової норми логічно, можливо уточнити, а іноді навіть деталізувати для ефективності правозастосування. Зі сказаного стає зрозумілим офіційне роз'яснення – це складова частина нормативних актів, що роз'яснюються.

Відповідно до положень конституційного законодавства вироблено чіткі вимоги до структури та форми актів офіційного тлумачення, зокрема, до рішень Конституційного суду України. Водночас, що стосується актів аутентичного тлумачення, які виникають в результаті роз'яснення органами державної влади прийнятих ними актів, то в українському законодавстві не міститься окремих положень щодо особливостей їх структури. Аналогічна ситуація з актами неофіційного тлумачення.

Правильна структуризація інтерпретаційних актів забезпечує такі їх властивості, як: смислова виразність, логічна послідовність, цілісність та доступність для сприйняття. Узагальнивши основні вимоги щодо структурування інтерпретаційних актів, визначимо, що структура інтерпретаційного акту повинна складатися з таких елементів:

- 1) вказівка на зміст інтерпретаційного акта;
- 2) назва суб'єкта правотлумачної діяльності;
- 3) відповідний реєстраційний номер, що зазначається для усіх актів офіційного тлумачення;

- 4) найменування (заголовки) інтерпретаційного акту (обов'язково для актів офіційного тлумачення);
- 5) преамбула;
- 6) головна частина (аргументація);
- 7) прикінцеві положення;
- 8) підписи відповідних посадових осіб, дата і місце прийняття (характерно для актів офіційного тлумачення) [24, с. 397].

Н. Лепіш, цитуючи В. Кравчука, зазначає, що «офіційні акти тлумачення, що видаються у формі рішень, ухвал та постанов суду мають бути максимально повними, ясними, чіткими, викладеними за встановленим зразком. Водночас вони не повинні містити зайвої деталізації, яка не має правового значення у справі, а також незрозумілих термінів і словосполучень, надто довгих речень» [27, с. 69].

Структура актів офіційного казуального тлумачення, до яких належать судові рішення, постанови, ухвали судів загальної юрисдикції, трохи відрізняється. Такі акти тлумачення норм права відображають процесуальні рішення та мають типову законодавчо встановлену структуру: вступна частина, описово-мотивувальна та резолютивна. Водночас, враховуючи широкий спектр питань, які можуть розглядатися в рамках окремої справи, неможливо запропонувати єдиний формат викладу міркувань суду [25, с. 311].

Структурно інтерпретаційні акти різняться як за змістом, так і за формою. Різниця в структурі складових елементів актів тлумачення залежить від об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають на весь хід інтерпретаційного процесу. Структура складається з низки взаємопов'язаних елементів, що дає змогу повно, ясно і логічно викласти роз'яснення норм права [24, с. 397].

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Мета техніки тлумачення полягає в раціоналізації юридичного процесу і досягненні позитивного результату, в ясності, зрозумілості, невігадливості, стислості, простоти зумовленої стандартності, стереотипності, однаковості (уніфікованості) юридичних документів [8]. Інтерпретаційна діяльність ґрунтується на спеціальних принципах, до яких відносять: професіоналізм інтерпретатора, системність, всебічність, обґрунтованість результатів тлумачення, об'єктивність, цілеспрямованість, однозначність, точність та ясність тексту інтерпретаційного акта, єдність теорії та практики правотлумачної діяльності. Всі вони є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими [10, с. 6].

Структуру техніки тлумачення норм права становить власне інтерпретаційна техніка й інтерпретаційні технології, що включають інтелектуальні ресурси інтерпретатора, його знання, уміння та навички [10, с. 6].

Правильна структуризація інтерпретаційних актів забезпечує такі їх властивості, як: смислова виразність, логічна послідовність, цілісність та доступність для сприйняття. Загальна риса актів офіційного тлумачення полягає в тому, що вони не створюють нові правові норми, а деталізують чи уточнюють їх зміст. Одним із засобів інтерпретаційної техніки є конкретизація норм права.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТЕХНІК ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА, ЇХ УДОСКОНАЛЕННЯ

2.1 Статичні та динамічні підходи техніки тлумачення права

Призначення техніки тлумачення права ми розглядаємо з позиції її сутності (призначення) як сукупність установок (детермінантів), що визначають динаміку цього процесу і його орієнтацію на задоволення соціальних потреб.

У юридичній науці склалися різні підходи до процесу тлумачення норм права, що мають на меті проаналізувати розумовий процес в ході інтерпретації, виробити певні прийоми і правила тлумачення, керуючись якими, інтерпретатор міг би встановити дійсний зміст норм права.

Правові норми включають взаємопов'язану систему, що знаходить зовнішнє відображення в мовній формі, являючи собою загальні, абстрактні формули поведінки суб'єктів, що застосовуються до конкретних ситуацій. Ця спільність форм різних систем права неминує обумовлює наявність в різних теоріях тлумачення деяких загальних моментів. Будь-яка з теорій тлумачення неминує повинна враховувати особливості зовнішнього прояву права в житті. Цим обумовлена певна спадкоємність правової науки взагалі і теорії тлумачення зокрема. Наприклад, досі не втратили свого значення деякі правила тлумачення, розроблені ще давньоримськими юристами.

Техніки тлумачення, обумовлені зовнішніми формами вираження права, не можуть відходити від його змісту, бо метою тлумачення є розкриття змісту права. На тлумачення норм права мають вплив філософія, ідеологія, мораль, правова політика.

В юридичній науці існує три підходи до розуміння тлумачення. Перший заснований на тлумаченні букви закону, це статичний підхід. Тобто тлумачення, в основу якого покладено текст нормативно-правового акту,

норму, без зміни її змісту. Завдання інтерпретатора полягає в тому, щоб знайти та виокремити його, керуючись волею законодавця. Тобто, при здійсненні тлумачення потрібно у процесі логічного аналізу ретельно, постатейно досліджувати тільки сам текст нормативно-правового акту. Можливо, при цьому доведеться звернутися до опублікованих в момент підготовки закону робіт, матеріалів парламентських дебатів. Така позиція спрямована на забезпечення стабільності права, але в разі зловживання нею може призвести до втрати правом динамізму.

За динамічного підходу тлумачення відбувається на підставі духу закону, інтерпретатор прагне максимально наблизити закон до життя, допускає певне відхилення від нормативного тексту, пристосовуючи його до нових соціальних умов, які з'явилися після прийняття закону. Прихильники даного підходу наголошують на тому, що закон – це не догма, а інструкція, свого роду алгоритм дій, який повинен відповідати умовам, за яких він застосовується. Мета такого соціологічного підходу-задоволення суспільних потреб. Однак тут небезпек не менш, ніж в першому випадку, і головна з них - небезпека згорнути на шлях політичного аналізу.

«Статичні теорії тлумачення, – пише Е. Врублевський, – мають на меті забезпечити максимальну стабільність, правову визначеність і передбачуваність рішень органів правозастосування. Щоб досягти цієї мети, необхідно визначити, що значення норми є незмінним, так як лише таке значення норми може забезпечити реалізацію вищезазначеної мети». Динамічні ж теорії тлумачення мають на меті досягти максимальної адекватності між нормами чинного права і «життям» [12, с. 71].

Чинне право може відставати від мінливих умов життя, неправильно, неточно відображати його тенденції у своєму змісті. Можуть змінюватися цілі та інтереси правлячих еліт, держави, і вже не збігатися повністю з тими, які виражені в праві. У таких випадках з точки зору законності найбільш доцільною формою ліквідації неадекватності права і життя є зміна законів шляхом правотворчості. Однак це не завжди може бути своєчасно зроблено в

силу різного роду причин, в тому числі політичного характеру (наприклад, боротьба ворожих сил в парламенті).

Третій підхід є комплексним, спрямованим на подолання суперечностей між двома попередніми підходами. В його основу покладено пізнання сутності права, а саме розуміння як духу, так і букви закону. Тут не заперечується вплив соціальних реалій, за яких відбувається реалізація норм права, але все ж інтерпретатор зобов'язаний системно підходити до аналізу законодавства, але при цьому враховувати дух права загалом. Саме цей підхід взято на озброєння практично у всіх країнах романо-германської сім'ї права [16, с. 111-112].

Протистояння статичних і динамічних тенденцій у тлумаченні права знайшли своє відображення у так званих об'єктивних і суб'єктивних теоріях тлумачення. Їх відмінність полягає в тому, що згідно з суб'єктивною теорією завданням тлумачення є встановлення «історичної волі законодавця», а відповідно до об'єктивної теорії – встановлення «волі закону» або «волі актуального законодавця». Ці розбіжності носять далеко не формальний характер, бо за кожним з них криється певне ставлення до законності, певний підхід до тлумачення і застосування права. З одного боку, вимога врахування стабільності і визначеності права, а з іншого – пристосовності права до життя, вимога значної свободи інтерпретатора, наділення інтерпретатора по суті правотворчої функцією.

Статичний підхід передбачає тлумачення юридичних норм виходячи з постулату про незмінність їх змісту з плином часу, оскільки воля законодавця, виражена у них при прийнятті нормативно-правового акта, не може бути скоригована на розсуд суб'єкта тлумачення [30, с. 36].

«Динамічні» тенденції в практиці і теорії тлумачення не сприяють стабільності правопорядку і законності. З точки зору принципів правової держави при наявності сучасного законодавства динамічні тенденції повинні безумовно відхилятися. Звичайно, мова йде про такі тенденції, коли зміст закону змінюється всупереч його волі законодавця, чітко вираженої в законі.

Відкидаючи «динамічні» тенденції в тлумаченні як тенденції порушення закону, не слід випускати з поля зору певні елементи динамічності тлумачення, що знаходяться у межах законності. Перш за все слід зазначити, що динаміка тлумачення може впливати із загальної динаміки самих законів. В даному випадку мова йде не про зміну закону самим законодавцем, тут питання зрозуміле: зміна закону – це завжди зміни його змісту, а отже, і тлумачення. Але зміст закону, що інтерпретується, може змінюватися опосередковано, при зміні інших, логічно пов'язаних з ним законів. В юриспруденції давно відомо, що «одна норма може розвивати й доповнювати іншу, поширювати або обмежувати її в тому чи іншому напрямку, підтверджувати й обґрунтовувати або, нарешті, суперечити їй». Динаміка може виражатися також у використанні оціночних термінів і виразів, значення яких певною мірою є мінливим, що залежать від критеріїв оцінки, що впливають із конкретно-історичних умов або навіть особливостей конкретної ситуації, стосовно якої інтерпретується закон [12, с. 82].

Причинами динамічного тлумачення можуть бути зміна думки інтерпретатора та зміна обставин функціонування норми, що зумовлюють невідповідність попереднього тлумачення з новим розумінням норм. Отож, суб'єкти нормативного тлумачення застосовують еволюційний спосіб, що полягає у пристосуванні норм до нових обставин тлумачення (ЄСПЛ) та динамічний – забезпечує функціональну стабільність Конституції та законів за рахунок переосмислення певних положень [30, с. 79-80].

В результаті застосування техніки тлумачення права суб'єкти пізнають суть діючих норм права і отримують для себе юридично значиму інформацію. Складно не погодитися з А. В. Кореневим в тому, що «... інтелектуальна здатність, так чи інакше, пов'язана з текстами, інформацією. В теорії права тлумачення права нерідко кваліфікують як розумову, а отже, інтелектуальну діяльність, пов'язаної з інтерпретаціями текстів. Немає тексту, значить, годі й інтерпретувати» [31, с. 42].

Існує правило, що інтерпретаційні судження не повинні суперечити нормі права. Одні з них можуть розвивати, поглиблювати, конкретизувати норми в ході розвитку правотлумачної діяльності. Однак навряд чи можливо виключити протиріччя в судженнях, що інтерпретуються, так як при інтерпретації можуть бути помилки й розбіжності в думці щодо змісту норми права. Усунення помилок і протиріч також служить джерелом розвитку інтерпретації конкретної норми права.

2.2 Способи тлумачення правових норм

Зміст норм права в процесі інтерпретації роз'яснюються за допомогою комплексного використання спеціальних технік тлумачення права, які «... дозволяють найбільш повно визначити зміст правового припису» [32, с. 8].

Серед навичок та умінь суб'єкта інтерпретаційної діяльності мають закріплюватись навички аналізу змісту правової норми, вміння її тлумачити з використанням різних способів та прийомів. Адже відсутність необхідних умінь та навичок у підсумку призводить до порушення принципів законності, справедливості, пріоритету прав та свобод людини і громадянина [30, с. 172].

Спосіб тлумачення правових норм – це сукупність конкретних прийомів і правил пізнання, об'єднаних за певними підставами і наявністю спільних рис, які необхідні суб'єктові тлумачення для з'ясування дійсного змісту правової норми. З-поміж способів тлумачення виділяють: логічний, мовний, системний, історичний, функціональний.

Оскільки норми права знаходять свій зовнішній вираз у текстуальній формі, а законодавець при її формулюванні використовує певні правила і прийоми мови, то при здійсненні тлумачення мають застосовуватися мовні прийоми та правила. Отже, мовне тлумачення покликане з'ясувати зміст правової норми шляхом аналізу її тексту.

Доволі часто у науковій літературі щодо даного способу тлумачення використовуються інші назви, що не завжди повністю відображають його

сутність, акцентуючи увагу лише на одному з аспектів мови, зокрема: 1) граматичне тлумачення (В. М. Хропанюк, А. С. Шабуров, В. В. Лазарев) звужує сукупність мовних правил, які можуть бути використані в процесі тлумачення [28]; 2) термін «словесне тлумачення», використаний П. О. Недбайлом теж звужує мовне тлумачення й обмежує його лише словами, без використання словосполучень; 3) філологічне тлумачення (М. М. Вопленко [29]) навпаки розширює арсенал методів та прийомів інтерпретації, оскільки філологія займається не лише вивченням мови, а також її порівняльним та історичним аналізом; 4) текстове (А. С. Піголкін [33]) швидше вказує на об'єкт тлумачення, не відображаючи засоби і способи його здійснення.

Правнича мова є частиною національної мови, що має власний глосарій, тобто термінологію, а також певний набір особливих мовних правил. Тому використання терміна «мовне тлумачення правових норм» є найбільш доречним.

Мовне тлумачення відбувається у декілька етапів з використання певних правил задля розкриття всіх аспектів текстуального вираження норми права. Перш за все з'ясовується значення окремих слів, їх сутність та функції, здійснюється граматичний розбір речення і встановлюється зв'язки слів у реченні. Наступний етап передбачає застосування правил синтаксису та пунктуації, визначається структура речення та пунктуаційний аналіз (з'ясування ролі розділових знаків).

У процесі мовного тлумачення враховуються не лише правила мовознавства, а й окремі особливості мови права, такі як офіційний характер, документальність зовнішнього мовного вираження волі законодавця, ясність і простота, максимальна точність мови права, економічність використання мовних засобів, експресивна нейтральність та формалізація.

З огляду на вищезазначене, юридичною наукою напрацьовані загальні правила мовного тлумачення норм права: словам і формулюванням, вміщеним у нормі права, потрібно надавати того ж значення, яке вони мають у літературі;

за наявності легальної дефініції слова, терміну його слід розуміти так, як про це йдеться в законодавстві; якщо законодавчої дефініції не існує, то термін слід розуміти як у правовій доктрині. Не можна без достатніх підстав різним термінам надавати одного й того ж значення; якщо в нормі права використано спеціальні терміни, дефініції яких не визначено, їх потрібно розуміти з урахуванням мовного контексту норми права, що тлумачиться; не допускаються двозначні формулювання; не припускається тлумачення норми права, у якому її окремі слова та вирази можуть бути оцінені як зайві. Кожне слово, вираз повинні мати змістове навантаження; слова і вислови у нормі права треба розуміти в тому значенні, в якому їх застосував законодавець на час видання цієї норми; значення складних висловів треба встановлювати відповідно до граматичних, синтаксичних і стилістичних правил [34, с. 417].

Деякі автори (П.І. Люблінський, І.Є. Фарбер [34], Ю.Л. Власов [35]) не виділяють мовний спосіб тлумачення як самостійний, вважаючи його лише початковим етапом з'ясування змісту норми права. Свою позицію вони аргументують також тим, що при застосуванні інших способів тлумачення досить часто разом використовують прийоми та правила мовного тлумачення правових норм.

Логічний спосіб тлумачення передбачає розумовий процес, спрямований на встановлення змісту норми права, в ході якого інтерпретатор за допомогою різних логічних прийомів оперує матеріалом норми або статті закону, у зіставленні правової норми, що тлумачиться, з іншими нормами в контексті загальних вимог права. Логічна техніка тлумачення права ґрунтується на правилах формальної логіки. Правова наука (О.Ф. Черданцев, В.О. Котюк) виділяє низку прийомів логічного аналізу, що найбільш придатні для тлумачення правових норм: логічне перетворення, висновки за аналогією, висновки від протилежного, доведення до абсурду.

Необхідність застосування логічних перетворень зумовлюється особливостями мовного формулювання правових норм. Формулювання норми права у вигляді граматично побудованого речення здебільшого не відповідає

повністю нормі права, яка ним передбачена. З цього і випливає необхідність інтерпретатора «розкрити» норму права. У межах даного прийому інтерпретатору надається право розширити певні змістовні ознаки і факти.

Застосування системного способу інтерпретації передбачає з'ясування сутності норми через її порівняння з іншими правовими нормами, виявлення їх зв'язків у загальній системі правового регулювання і конкретного місця в нормативно-правовому акті чи галузі (інституті) системи права.

Під час застосування даного способу головною мисленнєвою операцією є порівняння. Однак порівнювати можна лише нормативні приписи, що регулюють однорідні суспільні відносини або виконують подібні функції. Порівнюються зазвичай норми однієї галузі або одного інституту, хоча не виключається й порівняння норм різних галузей, які регулюють різні аспекти однакових суспільних відносин.

Також взаємопов'язані норми можуть зіставлятися, у результаті чого виявляються ознаки, загальні для тієї та іншої норми, встановлюються ознаки, що відрізняють їх одна від одної. Коли ми маємо справу з відсилочними нормами, які пов'язані з нормою, що тлумачиться, їх можна використовувати для конструювання норми, прямо не вираженої у тексті.

Під час тлумачення інтерпретатор повинен враховувати вид зв'язків між правовими нормами, серед яких виділяють: субординацію (одна норма підпорядкована іншій), координацію (норми існують автономно) та конкретизацію (коли норма загального змісту розшифровується іншою деталізованою нормою).

Системна техніка тлумачення права дозволяє з'ясувати місце витлумаченої правової норми у відповідному інституті або галузі права, в цілому в системі права і правової системи, що дозволяє в достатній мірі розкрити зміст і зрозуміти її справжній сенс, системні зв'язки. Як вірно зауважив Х. І. Ф. Гаджієв, «суддя завжди виходить з того, що застосовувана норма права являє собою лише одну з багатьох ланок у ланцюзі (системі)

юридичних норм, віддає безумовний пріоритет тим, які мають вищу юридичну силу і втілюють в собі основи правової системи» [37, с. 110].

Історичне тлумачення передбачає встановлення змісту норми права, опираючись на знання фактів, пов'язаних з історією виникнення норм, які тлумачаться. Інтерпретатор має з'ясувати конкретно-історичні умови, що існували на момент прийняття відповідної норми, економічну, соціальну обстановку, причини, що слугували підставою прийняття нормативного акта, що став об'єктом тлумачення. Зрозуміло, що ці відомості з тексту нормативного акта отримати не можна, отже, доведеться використовувати джерела, що лежать за межами системи права: проекти нормативних актів, пояснювальні записки, протоколи засідань правотворчих органів, доповіді та співдоповіді, виступи в дебатах щодо проекту нормативного акта. При цьому потрібно керуватися такими правилами:

1) норма, яка міститься у пізніше прийнятому законодавчому акті, має перевагу перед тією, яка була встановлена попереднім актом, що регулював такі ж суспільні відносини, якщо інше не встановлено законом;

2) якщо з норми законодавцем були виключені певні умови або ознаки або вона була поповнена тими чи іншими умовами або ознаками, то не можна тлумачити її так, ніби вона все ще має на увазі колишній зміст;

3) повинні братися до уваги ті історичні умови і обставини, за яких вони діють і які впливають на розуміння їхнього змісту суб'єктами право реалізації.

Якщо при історичному способі тлумачення використовуються аргументи, які спираються на обставини історичного характеру, що викликали до життя норми, яка підлягає тлумаченню, то при функціональному способі, навпаки, використовуються аргументи, що спираються на чинники, обставини, в умовах яких функціонують, реалізуються норми, з якими норми права взаємодіють в процесі регулювання. Схожість деяких елементів цих способів стало підставою для деяких учених об'єднати їх під назвою історико-політичного або навіть соціологічного тлумачення.

Функціональне тлумачення полягає у з'ясуванні дійсного змісту норми з урахуванням її функціонального контексту, тобто сукупності різноманітних факторів, за яких функціонує норма права (відбувається її реалізація): економічний і суспільно-політичний лад, духовна культура суспільства, виражена в прийнятих системах цінностей і правил (не правових, частіше морально-етичних), ідеологія і політичні програми сил, які здійснюють управління суспільством, та інші явища, які впливають на правове регулювання (наприклад, стан техніки, комунікації, санітарні умови і тощо).

Суперечливим є також виділення як окремого способу – спеціально-юридичного тлумачення, запропонованого С. С. Алексєєвим [2]. Більшість вчених вважають його різновидом системного тлумачення, що передбачає використання прийомів юридичної техніки, які застосовуються для вираження волі законодавця. Такими прийомами є формування заборон, приписів, дозволів; застосування спеціальних юридичних термінів, юридичних конструкцій, правових фікцій, презумпцій та аксіом; використання принципів права.

Сутність термінологічного способу полягає в тому, що суб'єкт тлумачення повинен, спираючись на науку про мову та мислення, на граматику й логіку, виявити специфіку текстів нормативних актів, у яких формулюються юридичні норми. Однак, як зазначає Ю. Л. Власов [36], з'ясування змісту термінів, передбачених у нормах права, є частиною змісту мовного способу тлумачення.

Телеологічний (цільовий) спосіб Т. Я. Насирова визначає, як діяльність суб'єктів права, спрямовану на встановлення за допомогою відокремленої сукупності прийомів аналізу і синтезу цільових параметрів закону, які дозволяють розкрити загальний зміст і зміст конкретних нормативних приписів [38].

Специфіка телеологічного способу тлумачення полягає в тому, що методи та прийоми його використання спрямовані не на безпосередній аналіз змісту норми права, а на обставини та причини, які слугували підставами для

її прийняття. Зміст норми права пізнається глибше, якщо він розкривається не тільки відповідно до її юридичної основи, а й до суспільно-політичного підґрунтя. Сутність телеологічного способу тлумачення (за В. В. Лазаревим) полягає у з'ясуванні правових норм щодо встановлення безпосередньої, віддаленої, кінцевої мети їх видання. Завдяки визначенню цілей відповідних соціальних явищ, стає можливим приймати і адекватні правові заходи для їх регламентації (заборони) [39, с. 44]. В юридичній практиці телеологічному способу тлумачення нечасто надають самостійного значення, пов'язуючи з історичним та іншими способами тлумачення права.

У процесі з'ясування змісту правових норм зазвичай використовується не один, а сукупність способів тлумачення права, що дозволяє з'ясувати справжній (дійсний) зміст тлумачних правових приписів. Кожен із перерахованих способів тлумачення має право на існування, має свої особливості та специфіку, однак, на нашу думку, задля забезпечення якості інтерпретаційного акта та досягнення мети тлумачення необхідно використовувати кращі здобутки кожного із вказаних способів, що забезпечить комплексний інтегрований підхід до тлумачення правових норм.

2.3 Перспективи вдосконалення інтерпретаційної техніки

Важливою складовою удосконалення інтерпретаційної діяльності має стати подальший розвиток прийомів, способів, методів тлумачення. Розвиток техніки тлумачення правових норм є завжди актуальним питанням, оскільки вона здатна забезпечити якісне тлумачення правових норм та їх ефективну подальшу реалізацію. Тлумачення є достатньо динамічним та вимогливим процесом. У наш час написання та розроблення законів, інших нормативно-правових актів здійснюють компетентні органи та особи, що, в свою чергу, мало б означати, що мова і структура, яку вони використовують, не зумовить гострої потреби у додатковому тлумаченні. Однак, під час правозастосовної

діяльності ми доволі часто зустрічаємося з двозначністю слів та фраз і – ще частіше – з неузгодженістю правових норм між собою.

У вітчизняній науці останніми роками поживалося вивчення тлумачення правових норм, однак багато питань залишаються відкритими для вивчення та опрацювання. На даному етапі розвитку суспільства, з прагненням до розбудови демократичної держави, важливо не лише цікавитися науковими надбаннями країн пострадянського простору, але й ознайомлюватися з підходами до вивчення цього питання країнами Європейського Союзу, США тощо. Це допомагає дослідити різні підходи та теорії, ламає закладені стереотипи і сприяє подальшому науковому вивченню.

Передусім вдосконалення техніки тлумачення правових норм варто розпочати з уніфікації категоріального апарату, а саме: вирішити проблеми співвідносності таких категорій, як «правила» та «способи» тлумачення правових норм. Вітчизняна наука відносить правила тлумачення до методів та способів інтерпретації та розглядає їх лише у площині мовного способу тлумачення, що вважається безпідставним. На сьогодні у вітчизняній літературі немає комплексного висвітлення питання правил тлумачення як окремої правової категорії, їх значення для теорії та практики тлумачення правових норм і підвищення загального рівня правової культури [40, с. 282].

Для того щоб з'ясувати справжнє значення правової норми, інтерпретатор використовує різні способи, методи, правила тлумачення, історію прийняття нормативно-правового акта, його мету.

Деякі автори поняття «правила» та «прийоми» тлумачення правових норм охоплюють поняттям «методи тлумачення». Зокрема, О.Ф. Скакун вважає, що методи це – «сукупність певних однорідних прийомів аналізу правових норм, а також правил тлумачення, що використовуються для розкриття їх змісту (значення) з метою належної практичної реалізації» [34, с. 463].

Методи та правила тлумачення є дотичними правовими категоріями, але аж ніяк не тотожними. Вважається доцільним виокремити правила

тлумачення. Ці два поняття необхідно чітко розуміти та правильно розмежовувати. Методи тлумачення – це способи, прийоми, що допомагають розкрити сутність та зміст норми права для її ефективного правозастосування. В свою чергу правила тлумачення – загальні настанови, що дозволяють визначити доцільність та можливість використання у певному порядку необхідної кількості способів або прийомів пізнання змісту норми права з метою формування якісного інтерпретаційного акта.

Доцільно сформулювати основні елементи змісту правил тлумачення правових норм для удосконалення самої інтерпретаційної діяльності, правильного розуміння та реалізації правових норм на практиці. Правила повинні виступати одним із критеріїв істинності результатів тлумачення правових норм.

Ще одним напрямом розвитку техніки здійснення тлумачення правових норм є удосконалення методики вибору способів тлумачення, що орієнтовані на досягнення адекватності між інструментальними можливостями та потенційною проблемою пізнавального процесу. Дослідження наукового матеріалу дає змогу стверджувати, що у сучасному правознавстві немає єдності думок про послідовність та доцільність застосування способів тлумачення, однак підтримується твердження, що насамперед повинен використовуватись саме мовний спосіб тлумачення.

Підсумовуючи дослідження техніки здійснення тлумачення правових норм та пошуку напрямів її розвитку, пропонується наступне: надати офіційного характеру правилам техніки тлумачення правових норм для суб'єктів, уповноважених на офіційне тлумачення. Важливим етапом також є уніфікація та систематизація існуючих правил техніки тлумачення. До основних шляхів вдосконалення техніки здійснення тлумачення варто віднести пропозиції доповнення системи принципів права специфічними принципами техніки здійснення тлумачення правових норм та удосконалення методики вибору способів тлумачення правових норм.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

У юридичній літературі при дослідженні техніки тлумачення учені виділяють два підходи: статичний і динамічний.

Спосіб тлумачення правових норм – це сукупність конкретних прийомів і правил пізнання, об'єднаних за певними підставами і наявністю спільних рис, які необхідні суб'єктові тлумачення для з'ясування дійсного змісту правової норми. З-поміж способів тлумачення виділяють: логічний, мовний, системний, історичний, функціональний.

Передусім вдосконалення техніки тлумачення правових норм варто розпочати з уніфікації категоріального апарату, а саме: вирішити проблеми співвідносності таких категорій, як «правила» та «способи» тлумачення правових норм. Доцільно сформулювати основні елементи змісту правил тлумачення правових норм для удосконалення самої інтерпретаційної діяльності. Ще одним напрямом розвитку техніки здійснення тлумачення правових норм є удосконалення методики вибору способів тлумачення, що орієнтовані на досягнення адекватності між інструментальними можливостями та потенційною проблемою пізнавального процесу.

ВИСНОВКИ

1. Техніка тлумачення правових норм – це елемент юридичної техніки, що являє собою сукупність науково обґрунтованих та апробованих на практиці принципів, методів, засобів і способів, які використовуються у процесі тлумачення правових норм та є необхідними для створення інтерпретаційного акта належної якості [10, с. 3]. Встановлено, що усі принципи техніки тлумачення норм права є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими. Здійснення тлумачення на основі вищезазначених принципів має на меті встановлення справжньої волі суб'єкта нормотворення з метою її роз'яснення для правильної реалізації та однакового застосування на практиці.
2. Структуру техніки тлумачення норм права становлять власне інтерпретаційна техніка та інтерпретаційні технології. Інтерпретаційна техніка включає різноманітні юридичні прийоми, способи та засоби, що допомагають інтерпретатору досягнути своєї мети – логічно та доступно пояснити зміст норми права. Інтерпретаційні технології поняття широкі, що включають інтерпретаційні операції, а саме: доведення і спростування положень, які розкривають зміст норм права; виключення окремих положень у ході інтерпретації; конкретизація норм права; інтерпретація через ілюстрацію.
3. Правильна структуризація інтерпретаційних актів забезпечує такі їх властивості, як: смислова виразність, логічна послідовність, цілісність та доступність для сприйняття. Загальна риса актів офіційного тлумачення полягає в тому, що вони не ставлять за мету створення нових правових норм. Їх завдання – логічний розвиток, уточнення і конкретизація чинних нормативно-правових приписів з метою ефективною їх реалізації.

4. В юридичній науці переважають статичні та динамічні тенденції тлумачення норм права, на їх основі й були сформовані підходи до інтерпретації норм права: статичний, динамічний і комплексний.
5. Техніка тлумачення норм права оперує великим масивом способів тлумачення, однак не всі вони визнаються представниками юридичної науки як самостійні. На нашу думку, основними способами тлумачення є мовний, логічний, системний та історичний, решта (функціональний, термінологічний, телеологічний, спеціально-юридичний) можуть використовуватися як додаткові.
6. Основними напрямками вдосконалення техніки тлумачення правових норм є уніфікація категоріального апарату, що передбачає вирішення проблеми співвідношення понять «правила», «методи» та «способи» тлумачення правових норм. Важливими також є питання удосконалення методики вибору способів тлумачення, що орієнтовані на досягнення адекватності між інструментальними можливостями та потенційною проблемою пізнавального процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Овчинников Н. В. Интерпретационная юридическая техника. *Молодой ученый*. 2015. № 3 (83). С. 661 – 663.
2. Алексеев С.С. Общая теория права: курс лекций: в 2 т. М., 1982. Т. 2. 360 с.
3. Карташов В.Н. Юридическая техника, тактика, стратегия и технология (к вопросу о соотношении) *Проблемы юридической техники: сборник статей*. Н. Новгород, 2000. С. 16 – 23.
4. Александров А.С. Юридическая техника – судебная лингвистика – грамматика права. *Уголовное судопроизводство*. 2007. № 2. URL: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/18109-yuridicheskaya-tekhnika-sudebnaya-lingvistika-grammatika-prava> (дата звернення: 28.10.2021)
5. Долотова Д.В. К вопросу о соотношении юридической техники и технологии. *Пробелы в российском законодательстве*. 2011. №6. С. 53 – 55.
6. Иеринг Р. Дух римского права на различных ступенях его развития. Часть 1. СПб.: В типографии В. Безобразова и Комп., 1875. Х, 309 с.
7. Кашанина Т. В. Юридическая техника. М., 2008. 496 с.
8. Колоколов Я. Н. В поисках критериев эффективности аутентического толкования. *Бюллетень нотариальной практики*. 2010. № 6. URL: <http://lawinfo.ru/en/catalog/contents-2010/bjulleten-notarialnoj-praktiki/6/> (дата звернення: 28.10.2021).
9. Панова А.С. Особенности технического регулирования как правовой формы государственного регулирования предпринимательства. *Законодательство и экономика*. 2009. № 12. С. 24 – 32.
10. Ляшенко Р. Д., Киришун Ю. С. Техніка тлумачення норм права: поняття, принципи, структура. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 3. С. 3 – 7.
11. Прийма С.В. Принципи тлумачення норм права (до постановки питання). *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2010. Вип. 19. С. 116 – 126.

12. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: учеб. пособие для вузов. М. Юнити-Дана, 2003. 381 с.
13. Заєць А. Г. Тлумачення норм права – спеціальний вид юридичної діяльності. *Держава і право*. 2005. Вип. 28. С. 85 – 86.
14. Опотяк С. З. Основні принципи тлумачення норм права. *Наук. вісник Львівського держ. ун-ту внутр. справ. Сер. Юридична*. 2010. Вип. 1. С. 19 – 24.
15. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. ООН; Конвенція, Міжнародний документ, Заява від 23.05.1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 02.09.2021 р.).
16. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: монографія. Івано-Франківськ: Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014. 228 с.
17. Гордієнко О. С. Конкретизація права в процесі правозастосовної діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. № 14. Т. 1. С. 33 – 36.
18. Верещагин А. Н. Судебное правотворчество в России. Сравнительно-правовые аспекты. М., 2004. 344 с.
19. Киселева И. В., Немечкин В. Н. Юридическая техника в процессе толкования правовых норм. *Огарёв-Online*. 2014. № 2. URL: <http://journal.mrsu.ru/arts/yuridicheskaya-tekhnika-v-processe-tolkovaniya-pravovykh-norm> (дата звернення: 30.10.2021).
20. Левина С. В. Воспитательная функция права и механизм ее реализации. *Вестн. Тамбов. ун-та. Сер. Гуманит. науки*. 2010. Вып. 9, т. 89. С. 273 – 277.
21. Францифоров Ю. В., Овчинникова Н. О. Толкование как способ преодоления пробелов в уголовно-процессуальном праве. *Публичное и частное право*. 2016. № 2. С. 153 – 165.

- 22.Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка: навч. посібник для вищих навч. закл. Івано-Франківськ: Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2013. 496 с.
- 23.Тодика Ю. М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика: монографія. Х.: Факт, 2003. 328 с.
- 24.Зубенко А. В. Інтерпретаційна техніка актів тлумачення норм права. *Форум права*. 2012. № 4. С.395 – 398.
- 25.Лепіш Н. Я. Структура актів тлумачення норм права. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 307 – 313.
- 26.Юридическая техника: учебное пособие / под. ред. член-корр. Т. Я. Хабриевой, проф. Н. А. Власенко. М.: Эксмо, 2010. 272 с.
- 27.Лепіш Н.Я. Акти тлумачення норм права: питання теорії та практики [монографія]. Львів: Сполом, 2018. 250 с.
- 28.Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм: монография. М.: Госюриздат, 1960. 512 с.
- 29.Вопленко Н. Н. Официальное толкование норм права. М.: Юридическая литература, 1976. 119 с.
- 30.Костюк О. М. Теоретико-правові засади нормативного тлумачення: дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2017. 221 с.
- 31.Корнев А. В. Толкование права в контексте различных типов правопонимания. *Журн. рос. права*. 2016. № 8. С. 29 – 43.
- 32.Долголенко Т. Н. Аксиологический и формально-юридический смысл толкования права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2012. 26 с.
- 33.Пиголкин А. С. Толкование нормативных актов в СССР: научно-практическое издание. М.: Государственное издательство юридической литературы, 1962. 166 с.
- 34.Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. 2-ге видання. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. 520 с.
- 35.Фарбер И. Е. Вопросы толкования советского права. *Ученые записки Саратовского юридического института*. 1956. Вып. 4. С. 43 – 52.

36. Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права: монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 180 с.
37. Гаджиев Х. И. Ф. Толкование норм Конституции и закона Конституционными судами: на примере Азербайджанской Республики и Российской Федерации: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.01. М., 2001. 276 с.
38. Насырова Т. Я. Телеологическое (целевое) толкование советского закона: теория и практика. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1988. 144 с.
39. Кузьмин И. А. Правоприменение и толкование права: в 2 ч.: учеб. пособие. Иркутск: Изд-во ИГУ. Ч. 2: Толкование права. 2017. 103 с.
40. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: підручник. К.: Кондор, 2006. 477 с.